

Znam, postalo je moderno to učenje o odumiranju estetike. No, ja se pitam koja će se druga disciplina umjesto nje zapitati o tome šta je umjetnost? Estetika ne može odumrijeti sve dok ne odgovorimo na to pitanje. Čak i kad bi i njen predmet odumro, sama umjetnost nestala s površine Zemlje, pitanje bi imalo bar historijskog smisla, te ne bi bilo besmisleno pitati se: Šta je nekad umjetnost bila?

● *Najzad, a time se moglo i početi, zanima nas na čemu trenutno radite; čime je zaokupljena Vaša plodotvorna misao, da li uskoro možemo očekivati neku Vašu novu knjigu; šta još niste stigli da uradite, a želite da uradite?*

– Dok iz jednog svog posebnog aspekta ne prodrem dublje u područje prirodnih nauka, ne mogu završiti djelo »Estetika prirodno lijepog«, koje, istina s dužim prekidima i u navratima, pišem jedanaest godina. Za neka poglavlja ima još dosta neraščišćenih stvari. U prirodnim oblicima neobično je važno razlučiti ono korisno-teleološko od prirodi nepotrebnog estetskog »ukrasa«, koji, ne znamo zašto, usput raste. Tako, iako sam nekad studirao biologiju, danas je čitam s posebnim interesom ponovo, u kombinaciji s Kantovim postavljanjem pitanja. Tek danas istinski uviđam da je za utemeljenje estetike ipak dalekosežnija Kantova »transcendentalna estetika« iz »kritike čistog uma«, nego »Kritika rasudne moći«, specijalno estetiци posvećena.

Prvo moje slijedeće djelo, koje se nalazi već u štampi, nije filozofijskog karaktera. To će biti »Naše mediteranske i submediteranske gljive«. Gljive su bića koja odstupaju od svih drugih, osobito po načinu na koji vode život, i ja pokušavam, koliko je moguće, preko njih zaključiti nešto o fenomenu života kao takvog. Kao neobični oblici života, gljive nam pružaju potrebnu distancu, jer na nama slični život toliko smo se navikli da nam više i ne izgleda problematičan. Time se tajna života uopće ne vidi kao tajna.

Izgradio sam, »za svoju ličnu upotrebu most koji mi izgleda potpuno konzekventan i vodi od estetike umjetnosti do estetike prirodno lijepog, a prolazi kroz ontologiju umjetnosti, opću ontologiju, filozofiju prirode i prirodne znanosti budući da sam došao do zaključka da u samoj prirodi i nuče leže mogućnosti umjetnosti.

Nakon što sam se bavio metodologijom prirodnih znanosti, uvidio sam da bi mi dobro došla i praksa s jednom od njih, jedna škola na konkretnom materijalu. Tako sam došao i do mikologije.

I kao što to redovito biva, čim se čovjek potpunije posveti jednoj stvari, čim se u nju »udubi«, ona ga i zarobi. Gljive me zaokupljaju sve više i više, jer su neusporedivo zanimljivije od svega čime sam se do sada bavio.

● *Evo pri kraju smo razgovora, s jednim iskustvom više, nadam se zajedničkim: teško je na tuđa pitanja odgovarati, ali ništa manje nije teško pitanja drugom, ma koliko vam on po nečemu bio blizak, postavljati. U čemu Vi vidite smisao razgovora, da li je takva dijaloška forma pogodna za kazivanje sopstvenih nedoumica?*

– Razgovor je forma pogodna za kazivanje rješenja, a s nedoumicama se čovjek sam mora nositi. Izlaziti sa sopstvenim problemima pred druge, deplasirano je i nekorisno. Deplasirano, jer čitaoci ili sugovornike, istini za volju, zanimaju samo rezultati, a nekorisno, jer izvana pomoći nema. Premda, dok se to subjektivno klupko teškoća na neki način ne razmrsi, nema ni rezultata; premda, što su veće nedoumice, i eventualni zaključci bit će dalekosežniji; premda, ondje gdje se zapne, obično leže najveća blaga, a gdje stvari glatko teku i gdje »Nema problema«, uvijek leži nešto sumnjivo.

Ne, ne smatram da mi je teško odgovarati na pitanje, osobito kad mi, kao Vaša, leže. Pitanja sugovornika uvijek otkrivaju aspekte koji nisu dovoljno razjašnjeni. Jer, autor mnogo toga pretpostavlja u svojih sugovornika, ako što i oni mnogo toga unaprijed očekuju u vidu nepokolebljivog odgovora.

Za sada imamo samo jedan nepokolebljivi odgovor:

»Sasvim je sigurno da nounenon nimalo ne proviruje kroz fenomenon« – ili, drugačije rečeno: »Ništa ne uzeti doslovno!«

Razgovarao Ljuboslav Andrić

Beleška

IVAN FOHT (FOCHT), filozofski pisac, jedan je od najznačajnijih jugoslovenskih savremenih estetičara – osnivač specifične ontologije umjetnosti u nas

Prof. dr Foht je rođen u Sarajevu 1927. godine. Filozofsku nauku je studirao na zagrebačkom filozofskom fakultetu, gde je i doktorirao s tezom o Hegelovom učenju o odumiranju umjetnosti

Naš sagovornik je bio profesor estetike na Filozofskom fakultetu i estetik muzike na Muzičkoj akademiji u Sarajevu, jedno vreme i predsednik Jugoslovenskog udruženja za filozofiju

Objavio je više naučnih radova, rasprava i ogleda s estetikom i filozofskom tematikom, u osamnaest naših časopisa i periodičnih publikacija. Saradnik je »Polja« od 1970. godine

Glavna filozofska dela Ivana Fohta su: *Istina i biće umjetnosti*, Sarajevo 1959, *Mogućnost, nužnost, slučajnost, stvarnost. Hegelovo učenje o odumiranju umjetnosti*, Sarajevo 1961, *Tajna umjetnosti*, Zagreb 1976, *Uvod u estetiku Sarajeva 1972, 1979. i Filozofija prirode*, Beograd 1978. i *Savremena estetika muzike*, Beograd 1980

Prof. I. Foht živi i radi u Zagrebu

tehnologija komunikacija i različitost kultura

zoran gavrilović

Savremena tehnologija komunikacija je svakako ubrzala i smanjila svet. MacLuhanovo zavodljivo i vizionarsko tvrđenje o imploziji koja je, zahvaljujući baš sredstvima mass media i komunikacija, svakako doprinela tom ubrzanju i smanjenju, nije rešila problem koji nas zanima i koji, svakako, ni mi nećemo rešiti, ali ga možemo bar posmatrati iz jednog drugog ugla. Jer, implozija koja označava našu epohu ipak ostaje negde u površinskoj ravni istorije, za razliku od kultura i njihovih raznolikosti, koje postoje i van epohalnih promena. Znameniti teoretičar komunikacije, Umberto Eco, u svojim strukturalističkim razmišljanjima sklon je da odbaci ovakvu razliku između komunikacija kao sredstva i nečega što se svojim konstantama – naročito vidnim u stvaralaštvu – opire komunikacijskoj prevlasti. Očevidno je, ili bar meni tako izgleda, da se tu radi o problemu koji zaslužuje punu pažnju, baš zbog toga što mora da dvoji tehnologiju jedne epohe i njenu sve veću moć komuniciranja, pa prema tome i međusobnog prožimanja, od različitosti i identičnosti kultura kroz istoriju.

Nadam se da od mene ne očekujete da definišem pojam kulture uopšte – poznato je što se sve pod tim pojmom podrazumevalo i podrazumeva. Za našu temu, pojam kulture svodimo na stvaralaštvo, znači da duhovni čin umetničkog i filozofskog prevodenja i razumevanja sveta. Prema tome, suočavamo tehnologiju komunikacije sa svetom simbola, ideja i tumačenja, i s onim nedovoljno istraženim pojavama u stvaralaštvu koje nisu podložne, ili se bar opiru, sve moćnijim komunikacionim sistemima koji, u imploziji, donose i mnogo dobra i mnogo zla eposi. Da budemo jasniji: nezamisliv je progres, tehnološki, privredni, politički, pokatkad i humanistički, bez moćnih sistema komunikacija i informacija. Ali, taj smanjeni svet, ili kako to MacLuhan reče, to veliko svetsko selo u koje se pretvara, zahvaljujući elektronskom dobu, naša planeta, sastavljen je od beskrajno složenih stvaralačkih fragmenata, od kojih svaki ima svoju vertikalnu, istorijsku sudbinu i, u isti mah, nešto zajedničko, što nam, za sada, svet komunikacija nedovoljno objašnjava.

Moje razmišljanje teče otprilike ovako: istorija ljudskog roda, u svojoj svojoj bezmernoj raznolikosti, postaje sve više, zahvaljujući komunikacijama, razumljiva i pristupačna, ali, ta istorija je slojevita i to najmanje u dva svoja osnovna pravca. Jedan je, svakako, vezan za ono što bismo uslovno nazvali progresom – u šta svakako i u velikoj meri spada i tehnologija komunikacija – i drugi u kojem je već pitanje progressa daleko sumnjivije i teže za razumevanje. Taj drugi tok istorije pripada onom krugu ideja koji nas u drugom delu naše teme i zanima – stvaralaštvu u najširem značenju te reči. Nismo li, znači, već u početku ovog zlaganja, blizu da ponudimo staru, zavodljivu teoriju iracionalnog, tako prisutnog u onome što podrazumevamo pod stvaralaštvom? I nije li to iracionalno – termin nejasan koliko i sama njegova sadržina – upravo ono što bih radije nazvao konstantama koje, od kako pamti istorija stvaralaštva, i komuniciraju među sobom i pokazuju nekakve vankomunikacijske identičnosti, ostajući samosvojne?

Ako pristanemo na ponudeno uproščavanje, po kojem se istorija grana u najmanje dva toka, onda ćemo prividno lako zaključiti da su tehnologije komunika još od oralnog istorijskog perioda uvek služile jednom te istom cilju – upoznavanja i saznanja. Samo, kao da nas naše vreme opominje da su ti logični ciljevi oralnog komuniciranja – od pronalaska štamparije pa do elektronskih naših dana – sve više upotpunjavani i drugim zahtevima, koji više nisu bili samo upoznavanje i saznavanje. Implozija kojoj smo svedoci, samo potvrđuje ovu zebnju o različitosti ispoljavanja istorije, koja se svodi na stvaralačke identitete i različitosti i na društvene, tehnološke, klasne itd. promene i, samim tim, na neprestanu napetost koja vlada između ova dva načina postojanja. Ova napetost nam upravo i ne dozvoljava da vršimo nekakva osećajna razlikovanja između konstatnosti stvaralaštva i istorijskih promena: sve je to jedno veliko prožimanje, ali i veliko razlikovanje – komunikacioni sistemi su neophodnost i dragocenost življenja kroz istoriju, ali, u isti mah, oni su izmenili svoju prvobitnu namenu i počeli bitno da ugrožavaju samosvojnost i posebnost sveta stvaralaštva.

Živimo u pragmatično doba, pa zato i ja ne mogu da se ne poslužim primerom koji bi trebalo da potvrdi ove apstrakcije. Danas, informacija iz bilo kojeg domena društvenog i kulturnog života postaje neshvatljivo brzo svojina vrlo širokih slojeva. Informacija može, razume se, da obuhvati i sve fenomene iz oblasti stvaralaštva. Možemo, istina reći, brzo da saznamo da se u bilo kojem kutku naše planete rodio umetnički ili filozofski genije, ili napravilo veliko otkriće koje pomera naše gledanje na istoriju umjetnosti i stvaralaštva. Samo, hoće li ta informacija, ma koliko usavršena bila, moći da nam objasni, onako precizno i nepokolebljivo, prirodu ovog stvaralaštva kao što će to učiniti s prirodom nekog naučnog otkrića ili nekog atentata, društvenog puča, ili otkrića satelitske tehnike? Neće, svakako. U tome i jeste naš problem, u toj dvojnosti postojanja, ukrštanja i napetosti, koji nas i nagone u dalja potpitanja. Neće nam tu pomoći ni uočeni feedback u komunikaciji, ili bar ne mnogo, jer se očevidno radi o različitim ravnima saznanja i mogućnosti komunikacija.

Bilo bi najjednostavnije zaključiti da su čitavi sistemi komunikacija, bez obzira na svu njihovu složenost, u stvari pomoćno sredstvo za ostvarivanje ili potvrđivanje mnogih neophodnih veza koje postoje između različitih društvenih sistema i različitih ispoljavanja savremenog života. Svakako se moramo složiti s tim da sistem vertikalnih komunikacija u jednom društvenom sistemu kao što je vojska, na primer, ili nekakav složeni ekonomski si-

stem, mora, uprkos različitostima, da što je moguće besprekornije funkcioniše, od vrha do dna i obrnuto, da bi u vrhu dobio svoj konačni smisao. Bilo bi besmisleno odcirati neophodnost i izvanrednu važnost tehnologije svih komunikacionih sistema, kad ne bismo zastali pred već nagoveštenim nizom potpitanja koja će, po nekoj svojoj unutrašnjoj logici, dobiti opštije značenje nego što se iz ovog kratkog uvodnog nagoveštaja može zaključiti.

Prvo od tih opštih potpitanja svakako je raznolikost kultura. Nije potrebno naglašavati koliko je ta raznolikost beskraja i kako se koleba ili učvršćuje od nacije do nacije, od društva do društva i iz epohe u epohu. To naročito važi za kulturu u užem smislu, onako kako je mi podrazumevamo u ovom izlaganju. Ako svodimo pojam kulture na pojam stvaralaštva, onda ćemo neizbežno doći do prve, već davno uočene, razlike između jezika pojedinih kultura. Uzalud istorijska lingvistika ulaže znatne napore i nudi zavodljive hipoteze o zajedničkom prajeziku iz kojeg su se kasnije razvile sve moguće jezičke varijacije. Uzalud, jer i da je tačno da su prvi misaoni, tj. jezički izrazi bili slični na svim tačkama na kojima su se pojavljivali, to nam neće mnogo pomoći da se suočimo s raznovrsnošću i različitnošću jezika koje poznajemo. A jezik je – opet dobro poznata činjenica – onaj osnovni supstrat preko kojeg razumevamo i iskazujemo svet – lingvistika je davno i dobro uočila da je jezik najdublji izraz čovekove duhovne egzistencije. Naš problem, međutim, nije lingvističke prirode. Lingvistika nam samo pomaže da uočimo različitosti i da ih, eventualno, učenjem i komuniciranjem, bolje razumemo. A zatim, ako je o umetnosti reč, nije samo jezik sredstvo umetničkog izražavanja. Beskraje su raznolikosti u likovnim izrazima pojedinih kultura. Kakve, na prvi pogled, sličnosti možemo otkriti između skulptura antičke Azije, na primer, i skulpture antičke Grčke? I tako u beskraj do muzike, kulture se razvijaju po svojim imanentnim istorijskim zakonima, mnogostruko određene različitim društvenim i istorijskim okolnostima, ali i same sobom, svojom religijom, svojom filozofijom, jednom rečju, svojim celokupnim stvaralačkim identitetom. Ko bi smeo danas da se usudi da te različitosti kroz prostor i vreme ujedini u jedan opšti princip, bilo kakve vrste, religiozni, filozofski ili društveno-istorijski? Znamo kako je Hegel, insistirajući na svetskom procesu razvoja apsolutnog duha, ponudio kao definitivnu različitost triju faza u razvoju svetske umetnosti. Samo, sve te tri dobro poznate faze – simbolična, klasična i romantična – uslovljene su različitnošću istorijskog stupnja na kojem se svetski duh nalazio, pa prema tome one su definitivne i neotklonjive. Teško da bismo se danas mogli zadovoljiti Hegelovom spekulacijom, jer nam sve jasnije biva da ujedinjujući principi kultura, ukoliko ih uopšte ima, ipak pripadaju nečem drugom, a ne čisto spekulativnim kategorijama. Mi moramo, dakle, početi od različitosti pojedinih kultura, razumeti ih kao uslov njihovog postojanja, da bismo eventualno, kroz tu različitost, otkrili ne samo mogućnost komuniciranja, već i nešto, po mom mišljenju, daleko značajnije, što se može formulirati pitanjem: da li su različitosti jedina odrednica, ili u biću svake od tih različitih kultura postoji nešto unutrašnje zajedničko, što i omogućuje, ili bar treba da omogućuje, stvarno komuniciranje?

Podimo, dakle, od realne pretpostavke o različitostima. One nas, kao realnost, neminovno odvođe ka problemu istorijskih procesa, ka onome što smo u uvodnom delu nazvali jednim tokom istorijskog kretanja. Nećemo, svakako, moći ni da razumemo ni da objasnimo ovu različitost ako je ne stavimo u istorijski kontekst, a to znači da pozovemo u pomoć istoriju, sociologiju, psihologiju, itd. Uostalom, saznanja o različitostima i jesu jedan od osnovnih rezultata svekolikog naučnog napora za objašnjenjem različitih kulturnih fenomena kroz prostor i vreme. Možda u čarobnim filozofsko-poetskim vizijama Toynbeeovim o usponu i smrti civilizacija možemo pronaći deo odgovora koji će zadovoljiti našu glad za razumevanjem različitosti. Ako su različitosti *conditio sine qua non*, onda će, svakako, njihovo razumevanje ubrzati procese razumevanja svoje sopstvene kulture, ili nekih njenih fragmenta. Jedno je nesumnjivo: mi s pravom možemo govoriti o kineskoj, indijskoj, egipatskoj, evropskoj, Maya kulturi, itd. Šta nas sprečava da zaključimo, baš zbog njihove osobenosti, da su to zasebni organizmi koji su se razvijali po svojim zakonima, bez veze s drugim, pa nam je, prema tome, ostalo jedino da ih upoznajemo, našeg saznanja i iskustva radi. Na toj neminovnosti ustanovljenja i upoznavanja različitosti vidim svu dragocenost komuniciranja. A što se tehnologije komuniciranja tiče, svakako da niko neće posumnjati u to da nam je ona sve neophodnija u ravni razumevanja različitosti kultura. Možemo mi biti u ovoj ravni pozitivisti ili metafizičari, marksisti ili idealisti, pesnici i vizionari istorije, možemo vrlo efikasno, preko pojedinih nauka, od lingvistike preko semiologije do sociologije, odgonetati tajne raznolikosti kultura i pri tom se vrlo efikasno služiti komunikacionim sistemima. Sve to možemo i činimo, ali s nekim teskobnim osećanjem da je raznolikost kultura ipak samo jedan način njihovog ispoljavanja i jedna mogućnost njihovog razumevanja. Drugim rečima, hoće li nas zadovoljiti samo odgonetanje simbola i značenja neke umrlje kulture, koju možemo da postavimo u određeni istorijski prostor i vreme, ustanovljujući, pri tom, njenu autentičnost i osobenost? Ako na tome zastanemo, a to najčešće i činimo, šta nam omogućuje da razumevamo i, ako hoćete, da *doživljavamo* te simbole i tajne, ideje i značenja jednog iščezlog stvaralaštva koje nam ipak nećim, u svom biću, biva blisko i razumljivo? Šampolionovo odgonetanje komunikacionih sistema, znakova i simbola starog Egipta nije samo značajno zbog toga što smo bolje razumeli jedan veličanstveni umrlji svet, pred čijim svom preostalim, materijalizovanim simbolima zastajali. Ne radi se samo o širenju našeg saznanja i o zadovoljenju naše racionalne potrebe da razumevamo i otkrivamo prošlost. Tu se radi o nečem mnogo osnovnijem, što nam omogućava da razmišljamo o temi različitosti i identičnosti. Nijedna kultura, svakako, ako je posmatramo u njenoj spoljašnjoj istorijskoj ravni, nije definitivno umrla, već se produžila, preobrazila u nekoj drugoj, mlađoj kulturi i tu produžila svoj vek, ponekad prepoznatljiva, a ponekad samo prividno definitivno iščezla. To je istorijski progres, i to je ono što smo na početku nazvali jednim tokom istorijskog kretanja. Kulture nastaju i nestaju, bivaju nasilno ili prirodno prekidane, mi te prekide i kontinuitete naučno otkrivamo, omogućujemo komunikaciju i tako ostajemo u ravni različitosti. Svakako nema ničeg uzbudljivijeg od odgonetanja znakova i simbola nepoznatih kultura, kao što nema ničeg radosnijeg od racionalnog potvrđivanja moguće radne hipoteze o postojanju u smislu jedne kulture u istoriji. Ali nas to odgonetanje opet dovodi do zida tajne: materijalna kultura, odnosno civilizacijski oblici i koje otkrivamo u prošlosti ulaze samo i jednostavno u fondove naših različ-

itih saznanja. Ali, kad se suočimo sa simbolima, odnosno sa stvaralaštvom, stvari postaju zamršenije i nejasnije. Umetnički, pa i religiozno-filozofski, simboli i značenja postaju na nekakav drukčiji način prepoznatljiviji. Oni, kad su umetnost, nisu samo podatak ili realna činjenica u sumi naših saznanja, već i nešto što se kao estetska vrednost oduprlo istorijskom propadanju i ostalo vrednost i za nas, a ne samo čist racionalni fakt. Sklon sam da poverujem da se tu radi o onim konstantama-koje moderna strukturalistička teorija komunikacija odbacuje, a bez kojih bi bilo nemoguće zamisliti umetničko nadživljavanje epohe, kao što bi bilo nemoguće zamisliti i onaj drugi pomenuti istorijski tok koji problem različitosti kultura postavlja u sasvim drugom svetlu. Ako zaista u stvaralaštvu postoje određene konstante, što znači da se kroz stvaralaštvo neprestano izražavaju neki bitni egzistencijalni problemi, ideje i simboli čoveka, onda nas to navodi na zaključak da u različitosti kultura moraju da postoje i nekakvi unutrašnji identiteti koji su relativno nezavisni od promena i progressa istorijskih okolnosti i naših racionalnih mogućnosti. Ništa vam, razume se, novo neću reći ako utvrdim da je ovaj identitet zaista prisutan, da su mnogi teoretičari i istoričari utvrdili da je istorija umetnosti drukčija od istorije nauka, da se istorija filozofije, ma koliko bila racionalna, takođe po nečemu razlikuje od istorije nauka. A to razlikovanje upravo se i otkriva u konstantama, jer su filozofski i umetnički problemi i simboli uvek unutrašnje bliski i, što su potpuniji, sve im je lakše otkrivati sličnosti. Podsetimo se samo na dugo godina prisutnu i dominantnu teoriju o izvesnosti postojanja komunikacija između staroegipatske kulture i kulture Maja i Inka. Ta je teorija potekla iz uverenja da se samo komunikacijom, tj. eventualnim uticajima ili prožimanjima, mogu objasniti određene sličnosti u simbolima i umetničkom izrazu. I zbilja, takve sličnosti, ustanovljene već na više tačaka planete, mogu i moraju da navedu na pomisao o nekakvim još neotkrivenim komunikacijama koje su postojale između dve udaljene i nezavisne kulture. Ali, ako usvojimo teoriju konstanti, onda nam problemi postaju, ako ne lakše rešivi, a ono razumljiviji. Pristanemo li na zaključak da je stvaralaštvo jedna protivrečna celina, uslovljena i određena istorijom i njenim promenama, ali istovremeno vezana i za osnovna, egzistencijalna čovekova pitanja koja se samo raznolikim simbolima mogu izražavati, onda smo na pragu da zaključimo da uprkos različitostima postoje i homologije koje olakšavaju razumevanje sličnosti. Svakako da su homologije umetničkog ili filozofskog izražavanja, prevodjenja i tumačenja sveta drukčije od matematičkih ili bilo kakvih drugih homoloških nizova. Ali, po mom uverenju, bez homologija, odnosno bez konstanti, mi ne bismo u potpunosti razumeli granice i moći komunikacionih sistema, koji i jesu tema ovih razmišljanja. I sam sam bio u prilici da, u jednoj od svojih studija, utvrdim jednu sasvim savremenu homološku pojavu. Proučavajući, naime, američku kritiku i teorijsku misao o književnosti, koja se razvijala između dva svetska rata, ustanovio sam da u tom razvoju, bez obzira na sve različitosti, postoji izvanredno veliki niz sličnosti s jugoslovenskom kritikom i teorijom književnosti. Te sličnosti, svakako, nisu mogle da nastanu iz horizontalnih međusobnih upoznavanja i uticaja, jer je američka misao o književnosti u tom periodu bila u Jugoslaviji gotovo nepoznata. Očigledno je da se tu radilo o autohtonim pojavama i sličnostima. Razmišljajući o toj čudnovatoj sličnosti, došao sam do zaključaka da se tu radi o nečem dubljem; uprkos ogromnim kvalitativnim i kvantitativnim razlikama između američke i jugoslovenske misli o književnosti, obe su imale i nešto zajedničko: naime, u oba slučaja se radilo o mladim kulturama koje su po svojim zakonima morale brzo da asimiluju probleme, pitanja i stvaralaštva tradicionalnih, starijih, evropskih kultura. Ta brzina asimilacije i potreba za što hitnijim nalaženjem originalnih rešenja, koja će biti zasnovana na osobenostima nacionalnih kultura, i stvorile su ovu homologiju. Postoje, čini mi se, izvesne zakonitosti, odnosno konstante u razvoju mladih kultura, koje nezavisno jedna od druge bivaju suočene s istim ili sličnim problemima, istim ili sličnim izazovima i istim ili sličnim stvaralačkim naporima. Tada sam to nazvao zakonom asimilacije u mladim kulturama, a čini mi se i danas da se taj zakon dobro uklapa u ova opšta razmišljanja o homološkim pojavama.

Svakako najveću teškoću predstavlja dokazivanje smisla samih homologija. Ali, to je isto tako uzaludan duhovni napor kao kad bismo se poduhvatili posla da objašnjavamo samu suštinu ljudskog izražavanja u svetu stvaralaštva. Kako je lako izreći staru misao o »večnim temama«, a kako ju je teško dokazati ili raščlaniti! Zato ja, u svojoj nemoći pred ovom »večnošću«, i nudim homologije kao mogućnost razumevanja onoga što leži *ispod* različitosti kultura i *iznad* komunikacione moći.

No, vratimo se našem dobu i našim mukama i tajnama. Da li je naša elektronska, «komunikaciono-informativna» epoha, sa svim svojim neslućivim mogućnostima i svom svojom tehnologijom, doprinela boljem razumevanju različitosti ili zastala samo na spoljašnjim, horizontalnim razumevanjima različitosti kultura?

Pod našim dobom podrazumevamo onaj relativno dug proces koji se začine s romantizmom i traje do danas. Nikako nije slučajno što se romantizam uzima kao period kojim počinje moderno stolec – pokret koji svakako nije prevashodno insistirao na tehnološkim otkrićima, nego se bavio svetom ideja i u filozofiji i u umetnosti, moralu i politici. Bio je to, znamo, raznolik pokret koji je u umetničkom izrazu i u filozofiji ispoljavao znatne različitosti, zavisno od nacije i od okolnosti pod kojima se razvijao. Gotovo je nemoguće odrediti nešto što bi se moglo zvati opštom teorijom romantizma, sem ako ne bismo pristali na uobičajenu shemu o romantičarskom pokretu kao reakciji na prosvetiteljski racionalizam ili na njemu prethodni klasicizam, itd. Ali, ako pristanemo na već davno uočene razlike u samom romantizmu, ne uviđajući pri tom da tu postoje i određene homologije, onda zaista ostajemo na nivou spoljašnjih saznanja o eposi. Jer, bilo kako bilo – sentimentalizam, insistiranje na osećanjima, pesimizam, razgovaranje nacionalnih mitova, vera u lepotu, itd. – ipak su u romantizmu uočljive homološke pojave koje potvrđuju našu tezu da svetu stvaralaštva i ideja čak i nisu neophodne komunikacije. Ove su homologije pokazivale da se u romantizmu odigrava proces oživljavanja vrlo starih simbola i ideja koje, shodno istorijskom razvoju i promenama, dobijaju, razume se, nove oblike i nova značenja, ali, u isti mah, i znače ponovno oživljavanje egzistencijalnih pitanja čovekovih. Bio je to duhovni pokret, od Urala do američkih obala, koji je ne samo obnovio staro pitanje sloboda i lepota ljudskog življenja i univerzalnih vrednosti, već i postavio direktna pitanja o samom smislu čovekove sudbine – o jednakosti, o slobodi i o moći izražavanja, o moralu. Svet ideja, simbola, sinteza,

estetskog, nadvladavao je društvene okolnosti i praksu, koje su okružavale svaki od tih različitih romantizama. Homologije se najlakše otkrivaju u romantizmu, valjda zato što nam je najbliži, hronološki uzet.

Šta se to sve zbililo u svetu različitosti što nam omogućuje da zaključimo da su duhovne kategorije, pre razvijenih tehnologija komunikacija, bile dominantne u romantizmu, da su, pokatkad jednostrano zaneseno ili prenačugaljeno, otkrivali identitet uprkos različitosti kultura? Istorijske okolnosti svakako doprinose razumevanju ovog problema. Ali, mi se ne smemo zadovoljiti ovim spoljašnjim konstatacijama koje nam nudi i najvisprenija istorijska analiza. One homološke suštine koje je romantizam rasplamsao mogu se otkrivati i u davno prošlim vremenima: nisu li svi oni koji su izražavali sudbinu čovekovu pred svetom Objekta i tragiku čovekovu pred tim istim Objektom, težnju da se Objekt humanizuje i estetizuje, bivali romantičari? Objekt, ma kako bio shvaćen, pripada svetu racionalnog, a u naše vreme, prirodno i neizbežno, i svetu komunikacionih sistema. Ali, Objekt je i ljudsko, Subjekt – pitanje koje se otkriva upravo u homološkim, unutrašnjim identitetima filozofskog i umetničkog stvaralaštva. Ravnodušnost Objekta i bezličnost racionalnog raščlanjavanja tog Objekta svakako lišavaju čoveka osnovne njegove potrebe da se simbolima i sintezama iskaže kao Subjekt. Romantičari, od nemačke klasične filosofije do velikih stvaralaca tog perioda, očevidno su bili svesni da je nastupio čas kad se sudbina Subjekta mora istaći, prevesti i razumeti baš u svetu simbola i ideja kao osnovna ljudska sudbina i osnovno pitanje postojanja čovekovog i njegovog stvaralačkog trajanja kroz vreme i prostor. Ostaće nam tajna kako su oni toga bili svesni i zašto je moderno evro-američko doba i nestalo u romantizmu. Znamo mi, razume se, za Deklaraciju o nezavisnosti, francusku revoluciju i Deklaraciju o pravima čoveka, i još mnogo štošta što je odredilo romantizam. Ali, čim pristajemo na razliku između ravnodušnosti Objekta i naših racionalnih metoda koje tu ravnodušnost neizbežno prihvataju, moramo pristati i na to da je romantizam izražavao onaj drugi, dublji i suštinskiji, već pomenuti tok istorijskog razvoja stvaralačkog duha. Napetost koju danas nauke, pa i teorija o komunikacijama, tako precizno raščlanjavaju, svakako je postojala i u romantizmu koji se u osvit savremenih kultura okrenuo ka izvorištima: ka moralnim, idejnim, ideološkim i estetičkim pitanjima postojanja čoveka. Drugim rečima, ka onom što su stare kulture zvale smislom ili sudbinom. Sloboda je u svim vidovima bila centralna ideja raznolikog romantičarskog pokreta. Ta je sloboda značila ne samo potrebu za definisanjem smisla ljudskog postojanja, već je dobijala i univerzalnije, kosmičke razmere – sve je teklo u njenom znaku, od prava ličnosti do Apsoluta koji se s tom ličnošću sjedinjavao.

Ako uprostim ovu analizu, doći ćemo do jednostavnog zaključka da je moderna evro-američka epoha započela u znaku velikih ideja, ili, rekao bih, oživljavanja konstanti stvaralaštva. To uistinu nije jednostavan zaključak, niti se on lako može dokraja izvesti, ali čini mi se da drugoga izlaza nema. Još

su tada, na počecima, komunikacioni i informativni sistemi bili veoma skromni, pa je tako taj svet obnove konstanti mogao nesputano i van pritiska i mehanizama, s kojima smo mi upoznati, relativno slobodno da se razvija. Posmatramo li u ovom kontekstu razvoj modernog doba, brzo ćemo stići do zaključaka da je već druga polovina XIX veka bitno izmenila situaciju. Nauke – a to znači i osnovne današnjih tehnologija – ubrzavale su istorijske procese, odnosno onu ravan istorije koja ne pripada svetu konstanti i homologija. Ako su kraj XVIII i prve decenije XIX veka bile bitno obeležene vladavinom ideja u najširem značenju tog pojma, već je druga polovina stoleća označavala i negoveštavala suženiji prostor – pojavu velikih ideologija. Te su velike ideologije, od marksizma do ideologija građanske demokratije, svakako proistecale iz ideja romantizma; ali, ubrzanje naučnih otkrića i prvotna implozija, jačanje romantizmu nepoznatih komunikacionih sistema su u velikoj meri i doprinele razvijanju ideoloških sistema koji su još u sebi nosili veliku i osnovnu potrebu za promenama sveta. Zato su to i bile velike ideologije, jer su im koreni ležali u konstantnoj težnji ljudskog duha da preko ideja i simbola ostvari veliku kategoriju slobode.

Da ne zamaram poznatim činjenicama: prvi svetski rat je svakako označavao kraj jedne epohe, a propast triju carevina u Evropi i oktobarska revolucija začetak novog, ovog puta stvarno našeg doba. I brzo, ljudskom umu gotovo neshvatljivo brzo, zahvaljujući baš naučnom i tehnološkom progresu, došlo je do novih pojava i do novih sužavanja na planu stvaralaštva i duha. Velike ideologije XIX i početka XX stoleća pretvorile su se, ostvarene, u institucionalizovane sisteme moći. Konstante stvaralaštva koje je romantizam ostvario i razvio, postale su puka propagandna fraza ili čak predmet za ironično podsmehivanje. A na drugoj strani, elektronsko doba, taj divni i pakleni izum našeg vremena, ubrzao je razvoj »potrošačkog mentaliteta«, merkantilnog društva, tragično udaljenog od sveta ideja i simbola kojima je započeta moderna epoha. U taj mozaik i u tu shemu uklapamo sve veći tehnološki razvoj komunikacionih sistema. Čak, čini mi se, i vreme tih suženih institucionalizovanih ideologija prolazi, ako već nije prošlo; i od tako suženih ideologija, svet u kojem živimo se sveo na politiku – razume se, ne u Aristotelovom smislu, već u banalnom smislu ostvarivanja moći i vladavine.

Gotovo s matematičkom preciznošću može da se uspostavi ova silazna linija koja vodi do ideja i simbola, preko velikih ideologija, do ostvarenih ideologija i, najzad, do političkog pragmatizma. U naše vreme, komunikacije počinju, po nekoj skoro užasavajućoj logici, da bivaju ne samo tehničko sredstvo koje olakšava saobraćaj među kulturama i društvima, već vladajući instrument u rukama moći – bilo ekonomske, bilo političke. Nešto se pometilo u osnovnim sistemima vrednosti – kao da smo postali instrumenti u svetu Objekta kojeg smo sami stvorili. Svakako da su komunikacioni i informativni sistemi neophodnost našeg vremena, ali pitanje njihove uloge ostalo je prava drama naše epohe. Zasut, pritisnut i određen sredstvima mass media, od reklamnih do političko-propagandnih, čovek naše epohe se povlači pred ravnodušnošću Objekta koji, ovog puta, nije simbolično pitanje i izazov, već njegov sopstveni produkt, od kojeg je dopro razvijajući svoje sopstvene tehnološke moći. Ništa novo neću reći ako se upitam: ne idemo li preko elektronike, mnogostrukih tehnologija i političke i ekonomske moći, ka jednom svetu u kojem će svet ideja izgledati tragično anahroničan, jer nije »upotrebljiv« u političke, propagandne ili reklamne svrhe.

Valja se, znači, zamisliti nad pitanjem koje je i ova, naoko protivrečna, tema nametnula. Nije li sve veća tehnološka moć komunikacija svela raznolikost kultura na horizontalnu, što znači istorijski privremenu dimenziju prostog informisanja, zanemarujući, pri tom, one vertikale koje nas neminovno vode ka konstantama stvaralaštva, tom najpunijem izrazu ljudskosti? Razume se, nisu komunikacioni sistemi krivi i odgovorni za takvo stanje epohe; ravnodušnost njihove preciznosti se, na žalost, izvanredno dobro uklapa u ravnodušnost političke i ekonomske moći koje teže da postanu svemoć.

Pa ipak, i u uznemirenosti koja prati razmišljanja o ovim odnosima, ostaje još jedna od ljudskih konstanti: ostaje uverenje u oživljavanje baš konstanti stvaralaštva i sveta ideja. Uostalom, zar moderna umetnost to ne dokazuje? I ako su u njenom biću i izrazu promene značajne, i ako je uvela u klasični svet lepote nama neophodnu kategoriju ružnog, ipak su ona i svet filozofskih ideja jedina tačka otpora u ime humanosti i smisla postojanja. To, uostalom, dokazuju i mnoge represivne mere koje se u sistemima moći, zahvaljujući u velikoj meri i tehnologiji komunikacija, primenjuju protiv pitanja i nemira koje u glatke mehanizme sistema moći unosi moderna umetnost.

U naše doba, ne može se biti ni pesimist ni optimist. Činjenica da čovek prvi put u svojoj istoriji, politički i tehnološki, drži sudbinu svog opstanka bukvalno u svojim rukama, svakako je nov fenomen. Jer, nisu isto propadanje Rimskog carstva i čitave jedne civilizacije i vizija o nuklearnom samouništenju. Možda je zbog toga i došlo vreme da ponovo promišljamo o stanju duha u romantizmu, da, koristeći i kroteći komunikacione sisteme, ponovo oživimo ideju o konstantama stvaralaštva, što je, u stvari, isto što ostvariti ideju o čovekovom večnom snu u kojem gospodari sopstvenom sudbinom i potčinjava Objekt i sisteme koje je sam svojim radom i mišlju stvorio.

Rascep je svakako tragičan, ali ne uči li nas istorija stvaralaštva da je i tragika jedna od konstanti ljudskog postojanja? Prirodno je da nam romantičarski snovi o slobodi i apsolutnom humanitetu izgledaju pomalo detinjasti. Ali, budimo oprezni: i detinjstvo ima svoje konstante. Neće biti prvina u istoriji da se snovi detinjstva, mitovi i simboli, iskazuju kao java zrelosti. Ako implozija dobija i svoje vertikalne dimenzije, tj. potpomogne duboku čovekovu potrebu za ostvarenjem svog identiteta, onda ni romantičari neće zvučati bezazleno. Ni homologije kojima se čovek neprestano potvrđivao.

BARAT

PLAKAT

GALERIJA 24

